

XIVA XONLIGIDA ZARGARLIK SAN'ATI TARIXI

Namangan viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi

ilmiy xodimi: **Sh.Ahmadjanova**

XX asr o'zbek xalqi tarixida ro'y bergan eng muhim voqelik, shubhasiz, davlat mustaqilligiga erishish bo'ldi. O'zbekistonning davlat mustaqilligini qo'lga kiritishi tufayli xalqimizning asriy orzusi ushaldi, o'z taqdiri va kelajagini o'zi yaratadigan bo'ldi. Tarixan qisqa davrda jamiyatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha sohalarida keskin burilish yasaldi. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish, faol demokratik yangilanishlarni amalga oshirish bilan bog'liq qator islohotlar o'tkazildi. Zero, Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov ta'kidlaganidek: "O'z tarixini bilmaydigan, kechagi kunini unutgan millatning kelajagi yo'q". O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 - yil 27-iyuldagi "O'z FA Tarix Instituti faoliyatini takomillashtirish haqidagi" qaroridan so'ng haqqoniy tarixni yaratish, bu jarayonda birlamchi manbalarga asosiy e'tibor berish, qo'yilgan muammolarni soha mutaxassislari tomonidan hal etilishi, mavjud muammolar yechimini ilmiy asoslash borasida anchagina ishlar amalga oshirildi. Bu borada Birinchi Prezidentimiz I. A. Karimovning 1998 - yilda bir guruh tarixchi - olimlar bilan qilgan suhbatida tarixchi-olimlarimiz oldiga bir qator ilmiy-nazariy va amaliy dolzarb muammolarni hal etish vazifasini qo'ygan edi. Bu uchrashuvdan keyin tarixchi - olimlarning mas'uliyatlari yanada oshdi. Uch ming yillik davlatchilik an'alariga ega bo'lgan o'zbek xalqi tarixida Xorazm davlatchiligi, uning boy ma'naviy me'rosi, o'ziga xos milliy an'analari tizimi alohida o'rin tutadi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov Jaloliddin Manguberdi tavalludining 800 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda so'zlagan nutqida "Tarixi qariyb uch ming yilga boradigan, buyuk fan va madaniyat o'lkasi bo'lgan, jahon sivilazatsiyasiga bebaho hissa qo'shgan ulug' zotlar vatani, Avestodek o'lmas asar yaratilgan tabarruk tuproq. Xorazm zamini butun dunyoga ma'lum va mashhur. Bu yurt tengsiz allomalar, aziz avliyolar, podshohu sarkardalar, botir va pahlovonlarni ko'p ko'rgan" Xorazm tarixiga bo'lgan bugungi kundagi munosabatni yaqqol ko'rsatib bergan. Shu munosabat bilan Xorazm davlatchiligining muhim bo'lagi, uning ma'naviy va madaniy hayotini, qadimgi davrdan to hozirgi kungacha rivojlanib kelayotgan Xorazm xalqining

o'lmas, o'ziga xos bo'lgan xalq hunarmandchiligi turlari va uning xalq amaliy san'ati me'rosini o'rganish va tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek xalqining ko'p asrlik tarixida mustaqil davlatchilik asoslarini yaratish uchun ko'p kuch sarflangan va sa'y-harakatlar qilingan. "Ayniqsa, Xorazmning shonli tarixi bizda o'tmish merosimiz bilan xaqli ravishda faxrlanish tuyg'usini uyg'otadi,— degandi Prezident I.A.Karimov. "Chunki Xorazm tarixi o'zbek davlatchiligi tarixining uzviy qismidir, uning qudrati va qadimiyligi timsolidir.

Xorazm vohasining shahri bo'lmish Xiva shahri qadimgi madaniyat o'choqlaridan biri hisoblanadi. Xorazmning siyosiy tarixi haqida ko'plab asarlar yaratilgan bo'lib, lekin ularda xalq amaliy san'ati namunalari haqida ma'lumotlar kam. Ularda faqat hunarmandchilik sohalarining ayrimlari haqidagina ma'lumotlar berilgan. Qadimgi davrdan boshlab Xiva haqida ko'plab kitoblar yozilgan, ulardan ko'pchiligi asosan xonliklar davrida xonlarning topshirig'i bilan yozilgan bo'lib, ulardan bizga oz qismigina yetib kelgan. Bu manbalar orqali biz Xiva xonligida qadimdan rivojlanib kelayotgan hunarmandchilik turlari haqida ham ma'lumotlar olishimiz mumkin. Xiva tarixiga bag'ishlangan nodir asarlardan biri Abulg'ofi Bahodirxon tomonidan yozilgan "Shajarai turk" va "Shajarai tarokima" asarlari hisonlanadi. Xiva xonligi tarixini to'laqonli yoritishga xissa qo'shgan muarrixlardan biri Muxammad Yusuf Bayoniy hisoblanadi. U 1911-1914 yillarda "Shajarayi Xorazmshohiy" nomli 16 bobdan iborat katta tarixiy asar yozgan. Bayoniyning zamondoshi bo'lgan Sayid Xomid tura Qomyob ham o'zining "Tavorix ul-xavonin" ("Xonlar tarixi")¹ asarida Xiva xonligi siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy tarixidan o'rin olgan yirik arboblarning hayotini yoritgan. Bu kitobda yana ko'plab sohalar kabi hunarmandchilik ham tilga olinadi. Yuqorida tilga olingan xorazmlik solnomachilar va muarrixlar asarlarida: Xiva xonligining ma'muriy boshqaruv tizimi, unvon va mansablar; erga egalik munosabatlari; sug'orish ishlari; soliq masalalari; jug'rofiy ma'lumotlar; qo'shni davlatlar bilan elchilik va savdosotik aloqalari; xonlik aholisining etnik tarkibi va etnomadaniy jarayonlar, aholining hunarmandchilik bilan shug'ullanishi, obodonchilik masalalari, madaniy hayotiga doir noyob ma'lumotlar bor. Xiva xonligi tarixini o'rganishning yangi sahifasi chor Rossiyasi

¹ Sayid Xomid tura Qomyob ham o'zining Tavorix ul-xavonin. Toshkent., 2000. B. 45.

bosqinidan keyin boshlandi. Xiva xonligi tarixini ilmiy asosda haqqoniy yoritish ishiga taniqli rus olimlaridan V.V.Bartold, I.Veselovskiy va S.V.Jukovskiy katta hissa qo'shishgan. Mustaqillik sharoitidan Xiva xonligi tarixi va madaniyataga doir dissertastiyalar va boshqa tadqiqotlar ham amalga oshirildi.

Xorazm xalq amaliy san'ati namunalarining shakllanishi va rivojlanishining tarixiy sharoitlarini o'rganish, hunarmandchilik sohasida mavjud bo'lgan o'ziga xos an'analarni aniqlash, O'rta Sharq va Evropa mamlakatlari hamda ko'chmanchilar dunyosi bilan savdo aloqalarida voqea shaharlarining o'rni, o'zaro aloqalarni bog'lab turishda karvon yo'llari va karvonsaroylarning ahamiyati, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy munosabatlarni rivojlantirishda hunarmandchilik turlarining o'ziga xos tarixini tadqiq qilib, har tomonlama haqqoniy yoritish muammosi qo'yiladi. Ushbu maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda quyidagi muammolarni ob'ektiv ravishda yoritishga harakat qilinadi:

— Xorazm xalq amaliy san'ati buyumlarining vujudga kelishi va rivojlanishining tarixiy shart-sharoitlari yoritilishidagi ilmiy asosda yozilgan manbalarni aniqlash;

— Xorazm hunarmandchilik turlari rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy tahlil qilish;

— Markaziy Osiyo va Evropa mamlakatlari bilan o'rta asrlarda savdo-sotiq munosabatlarini amalga oshirishda Xorazm hunarmandchilik mahsulotlarining ro'lini yozma va yangi arxeologik ma'lumotlar asosida haqqoniy yoritish;

— Xorazmda tashkil topgan Xiva xonligida zargarlik san'atining tarixini o'rganish va tahlil qilish;

— Xiva xonligida faoliyat yuritayotgan zargar ustalar va hozirda rivojlanayotgan zargarlik sanoatini o'rganish;

— Xiva xonligida rivoj topgan zargarlik san'atining turlarini ilmiy manbalar asosida o'rganish va tahlil qilish.

— Xiva xonligida rivojlanayotgan zargarlik san'atining rivojini ilmiy tahlil qilish asosida uning boshqa viloyatlar zargarlik san'ati namunalari bilan taqqoslash hamda ularning o'ziga xos belgilarini aniqlash;

— Xiva xonligida rivoj topgan zargarlik san'atining turlarini ilmiy manbalar asosida o'rganish va tahlil qilish.

Tadqiqotning ob'ekti va predmeti sifatida o'zbek davlatchiligining muhim tayanchlaridan biri bo'lgan Xiva xonligida rivoj topayotgan xalq amaliy san'ati namunalari o'rganib, zargarlik san'atining rivojlanish bosqichlarini ilmiy tahlil qilib, zargarlik san'atining tarixini yangi ma'lumotlar va milliy istiqlol mafkurasi talablari asosida yoritish maqsad va mavzu sifatida tanlab olingan. O'z vaqtida ro'y bergan murakkab siyosiy jarayonlarda vujudga kelgan Xiva xonligi nafaqat o'lkadagi dastlabki o'zbek xalq nomi bilan shakllangan davlat, balki uzoq va yaqin mamlakatlar bilan diplomatik va savdo-sotiq aloqalarini o'rnatib, kelajakga ishonadigan yangi millatni dunyoga tanitgan saltanatlardan biri hisoblanadi.

Ilmiy ishda Xiva xonligida rivojlanayotgan xalq amaliy san'ati tarixini yangi ma'lumotlar asosida va mustaqil mavzu sifatida to'laqonli yoritilishi natijasida Xivada zargarlik san'atining qadimgi davrdan to hozirgi kungacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari haqida ob'ektiv xulosalar ilgari surildi;

—Qadimgi davrdan boshlab Xorazmda xalq amaliy san'atining rivoj topishi va hunarmandchilikning rivojlanish tarixi mustaqil ravishda o'rganildi va ilmiy asoslandi;

—hunarmandchilik sohasi bo'lmish zargarlik san'atining tarixi va unda ishlatiladigan ashyolar manbalar asosida ko'rsatildi;

—zargar ustalar va hozirgi kunda rivojlanib kelayotgan zargarlik sanoati o'rganildi;

—Xiva xonligida zargarlik san'ati va uning turlari manbalar va adabiyotlar asosida o'rganildi; XIX asr birinchi yarmida mamlakatning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy yuksalish sabablari, yutuq va kamchiliklari taxlil qilindi;

— xonlikning chor Rossiyasi tomonidan bosib olinish sabablari, fojialari, va uning xalq hunarmandchiligiga ta'sirining o'ziga xos tomonlari o'rganildi;

— hozirgi kunda Xiva xonligida rivojlanayotgan zargarlik san'atining boshqa viloyatlar zargarlik san'ati namunalari bilan qiyoslab ularning hududiy farqlari o'rganildi va baho berildi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning nutqlari, maqolalari, asarlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning nutqlari, maqolalari,

asarlari, Respublika Vazirlar Mahkamasining mamlakatimiz tarixini o'rganish bilan bog'liq qarorlari, taniqli arxeolog, tilshunos, o'lkashunos, adabiyotshunos, manbashunos, tarixchi olimlarning asarlari hamda ilmiy tadqiqotlari xizmat qiladi.

Tanlangan mavzuning mohiyatidan kelib chiqqan holda uni yanada chuqurroq va batafsilroq yoritish uchun bir qator tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Asosiy adabiyotlar

1. Abdullayev N. San'at tarixi.
- 2- tom. Toshkent:Taraqqiyot. 1987-2001 .
- 3.Azimov I. Arxitektura Uzbekistana XVIII- nachalo XX vv. tomax. Toshkent., 19941996.
- 4.Abdullayev M. Bobojonov.D. Xorazm amaliy san' at ustalari.
- 5.Xiva: Xorazm ma' mun akademiyasi. 201 0.

Jurnallar:

1. Moziydan sado
2. San'at

Internet materiallari

2. <http://www.ziyonet.uz>
2. [http: //www. arxeolo giya. uz](http://www.arxeologiya.uz)